



## Transformacja ustrojowa i jej przebieg

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Film 1
- Film 2
- Dla nauczyciela

### Bibliografia:

- Źródło: Eugeniusz Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 1999, s. 77.
- Źródło: Szymon Kozak, *Polska transformacja 1989–2012: sukces czy porażka?*, dostępny w internecie: [tep.org.pl](http://tep.org.pl) [dostęp 24.09.2020].





Materiał jest częścią serii „**Inne spojrzenie**”.

Przywrócenie demokracji było w Europie Wschodniej od początku bezspornym celem polityki końca XX w. Jedynym akceptowanym rozwiązaniem, przeciwstawnym do modelu ustrojowego opartego na systemie jednopartyjnym, była demokracja wzorca zachodniego. Oczywiście nie był i nie jest to model idealny, wolny od konfliktów w polityce, ale... W 1989 roku Europa Wschodnia przeżyła eksplozję entuzjazmu i ożywienia społecznego uczestnictwa w przemianach politycznych. Po roku 1989 nastąpiły tam radykalne zmiany społeczne. Przełomowe wydarzenia tamtego okresu zapoczątkowały jakościowe przeobrażenia w krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Głównym celem reformatorów stało się ustanowienie demokracji parlamentarnej i gospodarki rynkowej oraz przywrócenie i umocnienie suwerenności państwowej. Przejście do demokracji i do stabilnych systemów politycznych często komplikowały pozostałości państwa realnego socjalizmu oraz cechy charakterystyczne dla tego regionu geograficzno-politycznego. Chodzi tutaj głównie o specyfikę społeczeństwa postkomunistycznego, problemy rozwoju ekonomicznego i płynność struktur politycznych. Przeobrażenia ustrojowe w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej prowadziły do stopniowego wykształcenia się społeczeństwa obywatelskiego w sensie polityczno-kulturowym oraz społeczeństwa klasowego zróżnicowanego pod względem interesów ekonomicznych i pozycji na rynku.

## Twoje cele

- Przeanalizujesz wydarzenia związane z transformacją ustrojową w Polsce.
- Ocenisz charakter polskiej transformacji.
- Przeanalizujesz przyczyny transformacji ustrojowej w krajach Europy Środkowej.

# Przeczytaj

---

## Czym jest transformacja?

Transformacja nie jest terminem nowym, ale szeroko rozpowszechnionym po przeobrażeniach ustrojowo-politycznych i społeczno-ekonomicznych państw Europy Środkowej i Wschodniej oraz republik byłego Związku Sowieckiego. Transformacja w tym ujęciu służy do określania procesu przemian wiodących od socjalistycznego systemu społecznego do państwa liberalno-demokratycznego i gospodarki rynkowej. W sferze gospodarki jest to proces przechodzenia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej. Te jakościowe przeobrażenia wymagają zmian w wielu dziedzinach życia społeczno-gospodarczego. Pojęcie to obejmuje więc wiele zjawisk życia społeczno-politycznego i ekonomicznego, a także kulturalnego i duchowego. Należy także zaznaczyć, że czasem używa się dla określenia przeobrażeń o charakterze globalnym terminu **transformacja systemowa**, a dla określenia przeobrażeń związanych z państwem – pojęcia **transformacja ustrojowa**. Natomiast biorąc pod uwagę procesy, jakie zachodziły w Polsce, transformację systemową można w naszym kraju odnieść do zmian na wszystkich płaszczyznach, a ustrojową – do zmian wewnątrz systemu politycznego.



Protesty studenckie z maja 1988 roku

Źródło: Rafał Werbanowski – author's collection, domena publiczna.

Transformacja obejmuje społeczeństwo, ustrój polityczny i gospodarkę. Dlatego też wiąże się z przemianami w strukturze społeczeństwa, w obrębie interesów grupowych oraz świadomości społecznej. W okresie realnego socjalizmu wytworzyła się specyficzna struktura społeczna zróżnicowana w poszczególnych krajach. Społeczeństwo zostało zredukowane do dwóch części: uprzywilejowanej nomenklatury i reszty, którą zrównano

zasadniczo pod względem majątkowym i dochodowym oraz pozbawiono rzeczywistego wpływu na władzę.

## Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego

Przeobrażenia ustrojowe w krajach Europy Wschodniej, Środkowej, jak również Południowej prowadzą do stopniowego wykształcenia się **społeczeństwa obywatelskiego** (w sensie polityczno-kulturowym) oraz **społeczeństwa klasowo zróżnicowanego** (pod względem interesów ekonomicznych i pozycji na rynku). Istotnym elementem w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego jest wprowadzenie gospodarki rynkowej. To dzięki niej zaczynają się wytwarzać klasy społeczne, interesy i sprzeczności interesów, a wraz z nimi powstają odpowiednie społeczne instytucje, do których można zaliczyć np. demokratyczne związki zawodowe, zrzeszenia przedsiębiorców, izby handlowe, organizacje samorządowe itp. Szczególnie jednak słabo rozwijają się instytucje, które powinny reprezentować różne grupy społeczne, co zapewne ilustruje kondycja partii politycznych i mało stabilne systemy partyjne. W 1989 roku Europa Wschodnia przeżyła eksplozję entuzjazmu i ożywienia społecznego uczestnictwa w przemianach politycznych. Głębokie rozczarowanie, alienacja oraz silne pragnienie ucieczki od polityki wpłynęły najpierw na niską frekwencję wyborczą, a następnie na sukcesy partii postkomunistycznych. Zachwiana została więc ideowo-polityczna elit komunistycznych. Przed rozpadem ZSRS i rozwiązaniem dominującej partii centrum decyzyjne przesunęło się na instytucję prezydenta. Tym samym również zaczęły się zacierać wzajemne relacje ideologiczne między dawną opozycją a elitami rządzącymi. Dowodem tego była również zmiana nazw i symboli – jako kolejny etap walki nie tylko o legitymizację społeczną, lecz również o przeżycie. Poddanie się weryfikacji wyborczej w pierwszych demokratycznych wyborach nie mogło przynieść tym ugrupowaniom zwycięstwa, jednak partie postkomunistyczne uzyskały to, czego nie mogły zdobyć w systemie komunistycznym – legitymizację legalną (wyborczą).

## Etapowość transformacji

(( Eugeniusz Zieliński

### ***Nauka o państwie i polityce***

W dziejach państwa na różnych etapach jego rozwoju występują liczne przemiany, które przybierają różny stopień nasilenia. Zaliczyć można do nich również przeobrażenia społeczne o charakterze rewolucyjnym w drodze reform w transformacji ustrojowej.

Przemiany te obejmują rozległy zakres przedmiotowy i dotyczą podstaw ustrojowych państwa. W konsekwencji mają prowadzić do

społeczeństwa otwartego, demokratycznego i wolnościowego, przyjmującego wzorce cywilizacji dominującej i odpowiednio koncepcję państwa liberalno-demokratycznego. Transformacja stanowi więc gruntowną przebudowę społeczną społeczeństwa i państwa, która realizuje i dokonuje się po nieudanym eksperymencie realizacji socjalistycznego wzorca cywilizacji alternatywnej i państwa autorytarnego.

Źródło: Eugeniusz Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 1999, s. 77.

Reforma systemowa w Europie Wschodniej, Środkowej i Południowej posunęła się najdalej w obrębie przekształcenia systemu politycznego. W toku tych przeobrażeń zarysowały się szczególnie następujące tendencje, które wyrażały się w przechodzeniu:

- od władzy **autorytarnej** do demokracji;
- od partii monopolistycznej do wielopartyjności;
- od nomenklatury partyjnej do **pluralistycznej** elity politycznej;
- od nominacji do wybieralności naczelnych władz państwa;
- od władzy komitetów partyjnych do rządów gabinetu ministrów.

## Różne tempo modernizacji

W poszczególnych krajach Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej stopień modernizacji politycznej jest różny, a rozwiązania ustrojowe nie mogą być uporządkowane według typowych kategorii. Nie jest to oczywiście związane z okresem transformacji, ale z tym, że nie występują tam żadne idealne modele. Rosja wzorowała się na systemie *quasi*-prezydenckim, natomiast pozostałe kraje Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej na różnych odmianach systemu parlamentarno-gabinetowego. Wszystkie państwa wprowadziły elementy tych modeli, ale w różnym zakresie, przez co stopień demokratyzacji każdego z nich jest inny.

Z przebiegiem transformacji w Europie Wschodniej i Środkowo-Południowej nierozzerwalnie związane jest reformowanie gospodarki. Zamiast centralnie planowanej gospodarki wykształca się system gospodarki kapitalistycznej. Reforma gospodarcza przebiega w postaci trzech równoległe zachodzących procesów, tzn.:

### stabilizacji

Proces stabilizacji obejmuje działania z dziedziny polityki monetarnej i finansowej. Głównym jego zadaniem jest wyhamowanie inflacji, zredukowanie deficytu budżetowego i kontrolowanie zadłużenia.

## **modernizacji**

Proces modernizacji sprowadza się do odchodzenia od sowieckiego modelu industrializacji w kierunku struktur produkcyjnych konkurencyjnych na rynkach zagranicznych, spełniających również wymogi ekologiczne.

## **reformy systemu kierowania**

Proces reformy systemu kierowania – jak wynika z nazwy – charakteryzuje się prowadzeniem gospodarki rynkowej, reformą cen, prywatyzacją i stwarzaniem właściwych ram w dziedzinie prawa i polityki gospodarczej. W poszczególnych krajach Europy Wschodniej perspektywy gospodarki rynkowej są bardzo zróżnicowane.

## **Bariery modernizacji**

Przebieg transformacji pozwala jednak zidentyfikować najbardziej istotne bariery tego rozwoju, do których należą przede wszystkim:

### **bariera rynku**

Bariera rynku sprowadza się do braku dostatecznie rozwiniętych instytucji rynkowych. Spowodowane jest to złą strukturą produkcji oraz niedostatecznymi zmianami własnościowymi.

### **bariera kadrowa**

Bariera kadrowa przejawia się brakiem (czy niskim poziomem) kadr menedżerskich. Słaba znajomość i niedostateczne rozumienie nowych zasad ekonomicznych wynikających z reformy gospodarki oraz zbyt wolna przebudowa mentalności społecznej są kolejną barierą w dochodzeniu do wykształcenia się systemu gospodarki kapitalistycznej.

### **bariera kapitałowa**

Bariera kapitałowa związana jest z brakiem kapitału. Dotyczy ona w szczególności trzech sfer: modernizacji przedsiębiorstw, przekształceń strukturalnych w gospodarce oraz procesu prywatyzacji.

### **bariera infrastrukturalna**

Bariera infrastrukturalna występująca w krajach Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej jest bardzo zróżnicowana (najwyższa w większości krajów byłego ZSRS, a najniższa w Czechach i na Węgrzech). System gospodarczy zmienia się tutaj najbardziej efektywnie, chociaż już nie tak szybko jak w pierwszych miesiącach po wydarzeniach, które zapoczątkowały transformację ustrojową.

Wprowadzenie gospodarki rynkowej służy wprawdzie celowi, jakim jest osiągnięcie dużych zdolności wytwórczych i dobrobytu, ale wiąże się z nią duże koszty społeczne. W fazie przejściowej ma ona nawet efekty odwrotne, a jej niepowodzenia prowadzą do kumulowania negatywnych efektów w sferze dochodów i zatrudnienia. Istotnym zabiegiem modernizacyjnym jest stworzenie takiego programu przejściowego, który można przeforsować na płaszczyźnie politycznej. Również zdobycie akceptacji społecznej przy zawężonym konsensusie wymaga konieczności stosowania stopniowych rozwiązań reformatorskich.



Rekonstrukcja sklepu spożywczego z przełomu lat 70. i 80.

Źródło: Michał Paluchowski, licencja: CC BY 2.0.

## Wady i zalety gospodarki rynkowej



Wady i zalety gospodarki rynkowej

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

## Zakończenie transformacji

Etap transformacji w Europie Wschodniej, Środkowej i Południowej nie został jeszcze zakończony, chociaż w wielu krajach tego regionu zagwarantowane zostały zasadnicze przesłanki dla demokratycznego porządku prawnego. Do przesłanek tych zaliczyć można przede wszystkim:

- narodową **suwerenność**;
- polityczny pluralizm;
- podział władzy;
- państwo prawa.

Również z punktu widzenia prawno-administracyjnego administracja, sądownictwo, armia i policja zostały uwolnione od ciągłej „opieki” i kontroli partyjnej. Zasadniczą rolę w tym procesie transformacji odgrywa również kultura polityczna społeczeństwa (reprezentowane wartości i sposoby myślenia), w której ciągle mamy do czynienia z autorytaryzmem i biurokratycznymi zachowaniami. Na drodze demokratycznego rozwoju pojawiają się również tendencje rekomunistyczne.

## Słownik

## **autorytaryzm**

ustrój polityczny, w którym władza jest skupiona w rękach przywódcy i jego najbliższego środowiska (centralizacja władzy); decyzje podejmowane przez przywódcę autorytarnego zatwierdzone są przez podporządkowany mu parlament; rola opozycji jest zmarginalizowana

## **pluralizm polityczny**

jedna z zasad funkcjonowania parlamentarnych systemów partyjnych w państwach demokratycznych, polegająca na istnieniu dwóch lub więcej partii politycznych reprezentujących różne programy i orientacje, walczących o zdobycie władzy w państwie

## **suwerenność**

zdolność do samodzielnego, niezależnego od innych podmiotów, sprawowania władzy politycznej nad określonym terytorium, grupą osób lub samym sobą

# Film 1

---

## Polecenie 1

Zapoznając się z filmem, zwróć uwagę na kolejne etapy transformacji w Polsce.  
Następnie wykonaj ćwiczenie.

Trwa wczytywanie danych..



Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DkGnW1ARe>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału pod tytułem: Ustrój i gospodarka.

---

## Ćwiczenie 1



Zapoznaj się z tekstem i wykonaj ćwiczenie.

” Szymon Kozak

### ***Polska transformacja 1989–2012: sukces czy porażka?***

Szkowy model transformacji, jaki zastosowano w Polsce, poddawany bywa krytyce, przez zwolenników koncepcji gradualistycznej. Ich zdaniem reformy na wzór szokowej terapii są zbyt kosztowne społecznie i dlatego należy przekładać asekurację nad maksymalizację czasową realizacji. Zasadnicze pytanie brzmi: czy Polska miała czas na powolną transformację? Autor uważa, że sytuacja była na tyle dramatyczna, że nie można było zwlekać. Pozostaje tylko sobie wyobrazić jak wyglądałaby w 2012 roku Polska, gdyby nie plan Balcerowicza, prywatyzacja i relatywnie szybka akcesja do UE. Sukcesy, wymagają wielkich poświęceń. Każdy pragnie odcinać kupony od zwycięstw, ale nie wszyscy rozumieją, że to obwarowane jest większymi trudami. Dodatkowo entuzjazm towarzyszący upadkowi komunizmu pozwolił w jakimś stopniu ograniczyć społeczne niezadowolenie. Aby realnie oceniać transformację, należy porównywać stan polskiego państwa i gospodarki z punktem wyjściowym i krajami, które były w podobnej sytuacji. Zachód jest celem, do którego Polska powinna dążyć, czymś co wbrew jej woli zakrył przed nią „żelazną kurtyną” Stalin. Jednak porównywanie systemów państwowych i gospodarczych z krajami rozwiniętymi, twierdząc, że transformacja się niw udała, jest krzywdzące dla Polski. Przed polskim państwem jeszcze długa droga do konwergencji, a transformacja oceniana przez prymat roku 2012, mimo dobrych ocen, nie jest jeszcze procesem skończonym.


# Film 2

---

## Polecenie 1

Zapoznając się z filmem, zwróć uwagę na sytuację międzynarodową w Europie i na świecie.

Trwa wczytywanie danych ..



Komunizm a transformacja  
w Europie Środkowo-Wschodniej

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DQ7ajtKmZ>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału pod tytułem: Komunizm a transformacja w Europie Środkowo-Wschodniej.

---

## Ćwiczenie 1



## Ćwiczenie 2

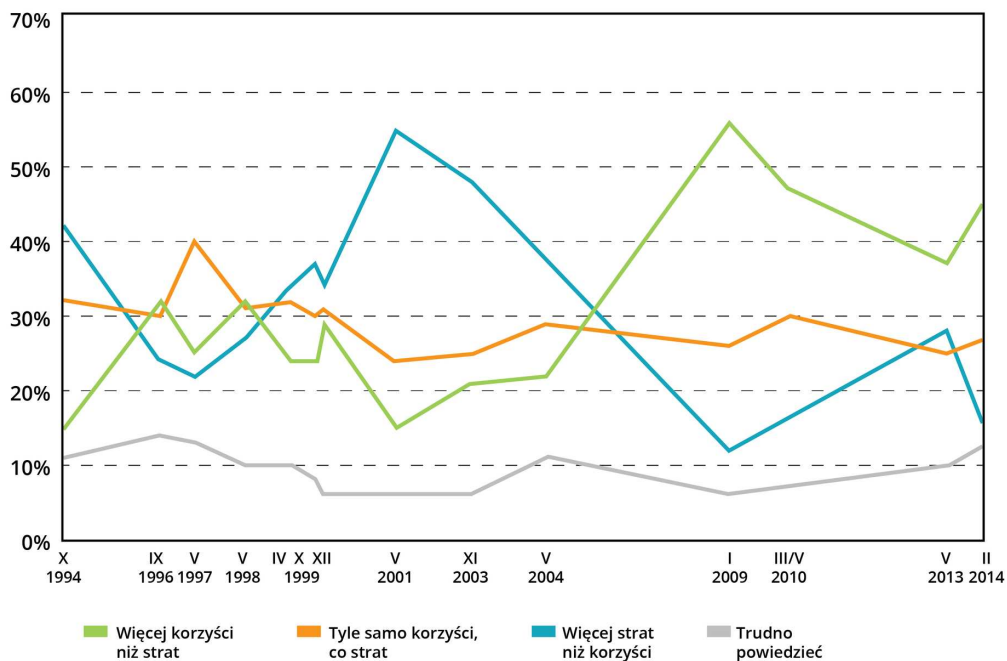


## Ćwiczenie 3



Zapoznaj się z wykresami i wykonaj polecenie.

### Źródło I



*Czy zmiany po 1989 r. przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat?*

Oprac. na podst.: CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, Komunikat z badań, 05.2014, cbos.pl [online, dostęp: 28.09.2020].

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

### Źródło II

Oprac. na podst.: CBOS, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, Komunikat z badań, Warszawa, maj 2014, cbos.pl [online, dostęp: 28.09.2020].

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

# Dla nauczyciela

---

**Autorka:** Małgorzata Krzeszowska

**Przedmiot:** wiedza o społeczeństwie

**Temat:** Transformacja ustrojowa

**Grupa docelowa:** III etap edukacyjny, liceum, technikum, zakres rozszerzony

**Podstawa programowa:**

Zakres rozszerzony

V. Państwo, myśl polityczna i demokratyzacja.

Uczeń:

15) przedstawia niedemokratyczny charakter polskich rozwiązań polityczno-ustrojowych z okresu tzw. Polski Ludowej (monizm, kierownicza rola gremiów decyzyjnych PZPR, system fikcji ustrojowych);

16) przedstawia – na wybranych przykładach – różne modele demokratyzacji; rozważa, na ile polska demokratyzacja przełomu lat 80. i 90. XX wieku miała charakter reformy, a na ile – rewolucji.

**Kształtowane kompetencje kluczowe:**

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

**Cele operacyjne:**

Uczeń:

- przedstawia wydarzenia związane z transformacją ustrojową w Polsce;
- ocenia charakter polskiej transformacji;
- analizuje przyczyny transformacji ustrojowej w krajach Europy Środkowej.

**Strategie nauczania:**

- konstruktywizm.

**Metody i techniki nauczania:**

- burza mózgów;
- linia chronologiczna;
- dyskusja;
- rozmowa nauczająca.

### **Formy zajęć:**

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

### **Środki dydaktyczne:**

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- kartki formatu A4, pisaki.

### **Przebieg zajęć:**

#### Faza wstępna

1. Podanie tematu i celów zajęć.
2. Uczniowie na tablicy metodą burzy mózgów wypisują skojarzenia związane z pojęciem *transformacja ustrojowa*. Następnie rozmawiają i wybierają/podkreślają te, które dotyczą wydarzeń w Europie Środkowej w 1989 r. oraz ich skutków.

#### Faza realizacyjna

1. Klasa dzieli się na kilkusobowe grupy, które zapoznają się z pierwszym filmem (transformacja w Polsce). Na jego podstawie tworzą linię chronologiczną wydarzeń w Polsce dotyczących transformacji ustrojowej i rynkowej. Następnie przedstawiają efekty pracy na forum klasy.
2. Na podstawie omówionego wyżej ćwiczenia uczniowie przechodzą do dyskusji i rozważają, na ile polska demokratyzacja przełomu lat 80. i 90. XX wieku miała charakter reformy, a na ile rewolucji. Na koniec jedna z osób podsumowuje dyskusję.
3. Uczniowie zapoznają się z drugim filmem. Następnie odpowiadają na dwa pytania:
  - Jak wyglądała sytuacja polityczno-społeczno-gospodarcza w państwach komunistycznych w okresie 1945–1989?
  - Jak powinna wyglądać sytuacja polityczno-społeczno-gospodarcza w państwach komunistycznych w latach 1945–1989 według ideologów komunizmu?

Następnie wypunktowują przyczyny, dla których w krajach Europy Środkowej doszło do transformacji ustrojowej. Porównują też transformację w Polsce i jednym z wybranych krajów. Wybrana osoba podsumowuje rozmowę.

4. Uczniowie wykonują ćwiczenie 3 z sekcji „Film 2”. Następnie omawiają stosunek Polaków do transformacji ustrojowej. Oceniają zasadność transformacji.

Faza podsumowująca

1. Wybrana/chętna osoba ponownie odczytuje temat lekcji, następnie podsumowuje zajęcia, wskazując, czego się dowiedziała.

2. Uczniowie dokonują samooceny swojej pracy na zajęciach. Nauczyciel wpisuje wybranym osobom oceny.

**Praca domowa:**

Uczniowie wykonują pozostałe e-ćwiczenia.

**Materiały pomocnicze:**

Jacek Kopciński, *Transformacja. Dramat polski po 1989 roku*, Warszawa 2013.

**Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:**

Uczniowie po zapoznaniu się z filmami mogą przygotować referaty na temat wydarzeń w poszczególnych krajach Europy Środkowej w latach 1989–1991.